

Imaginea de pe copertă: Anish Kapoor, Cloud Gate,
Millennium Park, Chicago, Illinois, 1997 - 2005

Coordonatorul colecției: Augustin Ioan

Coperta: Ionuț Ardeleanu-Paici

Redactor: Eugenia Petre

Tehnoredactor: Mariana Cismaru

© 2010 Editura Paideia
str. Tudor Arghezi nr. 15, sector 2
020942 București, România
tel.: 021) 316.82.08
fax: (021) 316.82.21
e-mail: office@paideia.ro
www.paideia.ro
www.cadourialese.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CACIUC, COSMIN

Transdisciplinaritate și arhitectură / Cosmin Caciuc. - București :
Paideia, 2010

Bibliogr.

ISBN: 978-973-596-641-6

Cosmin Caciuc

**TRANSDISCIPLINARITATE
ȘI
ARHITECTURĂ**

Paideia

Mulțumiri:

Studiul de față, rezultat al unei cercetări individuale sprijinite printr-o bursă Fulbright, desfășurat între 2007-2008, nu ar fi fost posibil fără generozitatea profesorilor Mark Gelernter, Taisto Mäkelä, Hans Morgenthaler și Yuk Lee de la Colegiul de Arhitectură și Urbanism al Universității Statului Colorado din Denver, cărora le mulțumesc pentru încrederea acordată și încurajările cu care m-au susținut în mod constant.

Cuprins

I. Introducere: de la suprateoretizare la transdisciplinaritate	9
1. Slăbirea granițelor disciplinare, conflictele inter-discursive și apariția transdisciplinarității	9
2. Excurs metodologic: Umberto Eco și reevaluarea tensiunii dintre epistemologie și hermeneutică	23
II. Discursul transdisciplinarității: manifeste, dezbateri și critică	33
1. Direcții și perspective propuse	33
• Erich Jantsch	33
• Basarab Nicolescu	39
• Julie Thompson Klein	55
• Roland W. Scholz și David Marks	70
• Ubiratan d'Ambrosio	72
• Douglas Kellner	75
2. Critica transdisciplinarității	80
• Bruce B. Janz	80
• Jürgen Mittelstrass	85
• Gavan McDonell	87

• William H. Newell	91
• Roderick Macdonald	93
• Desmond Manderson	96
III. Fundalul filosofic al transdisciplinarității	99
1. „Gândirea radicală”: Gilles Deleuze, Félix Guattari, Jean Baudrillard, Jacques Derrida	102
2. „Gândirea slabă”: Gianni Vattimo, Richard Rorty, Wolfgang Iser, Michel Serres	125
IV. Transdisciplinaritatea implicită în teoria arhitecturii: dezbateră și mediere a conflictului binarității	155
1. Subiect și obiect: Anthony Vidler, Alberto Pérez-Gómez, Robert McAnulty, Elizabeth Diller și Ricardo Scofidio	156
2. Tradiție și modernitate: Aldo Rossi, Rem Koolhaas, Jonathan A. Hale și Graham Livesey	170
3. Avangardă și ariergardă: Bernard Cache, Michael Speaks, Kenneth Frampton și Ignasi de Solà-Morales	187
4. Global și local: Steven A. Moore, Manuel Castells și Marcel Hénaff	202
5. Suprafață și structură: Mark Wigley, Michael Hays, David Leatherbarrow, Mohsen Mostafavi, Greg Lynn și Charles Jencks	215
6. Concepte abstracte și experiențe concrete: Bernard Tschumi, Steven Holl și Juhani Pallasmaa	231
7. Raționalitate și iraționalitate: Léon & Rob Krier, Joan Ockman, Roger Kimball, John Forester, Jeffrey Kipnis	244

8. Realitate și virtualitate: Martin Steinmann, Paul Virilio, Giovanna Borradori, Lars Spuybroek și Manuel DeLanda	259
--	-----

V. Transdisciplinaritatea explicită în teoria arhitecturii: explorarea dincolo de limitele profesionale

1. Perspectiva “radicală”	273
• Lebbeus Woods	273
• Marcos Novak	278
• Thierry Ramadier	285
2. Perspectiva “slăbită”	290
• Mark Linder	290
• Elizabeth Diller, Ricardo Scofidio și Charles Renfro	298
• Roderick J. Lawrence și Carole Després	305

VI. Concluzii

Referințe bibliografice	329
--	------------

I. Introducere: de la suprateoretizare la transdisciplinaritate

1. Slăbirea granițelor disciplinare, conflictele inter-discursive și aparitia transdisciplinarității

Mărturisesc că studiul pe care îl propun va părea arhitecților în mare măsură neobișnuit și inconfortabil. Arhitectura este privită în mod tradițional din „interior”, având mai degrabă o serie de probleme specifice decât un interes susținut pentru cunoșterea din afara ei. Pe de altă parte, cei care provin din alte discipline, și care vor avea curiozitatea să parcurgă acest text, se vor simți probabil descurajați de „indisciplina” discursivă care naște întrebarea legitimă asupra subiectului și obiectului adresării. Pe fundalul accelerării comunicării și intensificării schimburilor culturale globale, teoria arhitecturii contemporane străbate un moment de turbulență discursivă, reconfigurând identitatea disciplinară a profesiei pe harta cunoașterii. Slăbirea granițelor ei și extinderea către noi zone conceptuale indică apariția unei etape a medierilor și a

negocierilor între „textul” și „acțiunea” arhitecturii pe tabla de joc urbană. Teoria arhitecturii este de asemenea marcată de o anxietate epistemologică determinată de explozia cunoașterii în matematică, fizică, biologie, sociologie, filosofie, antropologie, psihologie, psihanaliză și în multe alte discipline mai mult sau mai puțin „exacte”. Perioada recentă a scos la lumină dificultatea traducerii sau translatării cunoașterii între diferitele ei câmpuri, și deci între paradigmele adverse care-și confruntă argumentele și limbajele tot mai specializate. În acest context, se poate explica de ce problema limbajului a început să domine atât de multe discipline la nivelul reflecțiilor epistemologice, dincolo de cunoașterea specifică produsă în sistemele instituționale. Povestea Turnului Babel ne însoțește de-a lungul acestui drum dificil al „practicii teoretice”, descriind condiția cunoașterii în modernitatea târzie printre fragmentele unui *puzzle* de idei ale cărui piese nenumărate par a nu se mai lega unele de altele niciodată într-un tablou unitar „meta-narativ”. Ne vom întreba în cele ce urmează dacă este totuși posibilă o comunicare transdisciplinară, dincolo de discipline, ce consecințe ar putea ea să aibă, ce limbaj sau discurs o articulează și dacă mai este necesară pentru recompunerea unei noi „povești culturale cuprinzătoare” ca sprijin pe acest drum al înțelegerii mai largi cu referință la o nouă identitate a disciplinei arhitecturii.

În 1970, o conferință internațională avea loc la Nisa, în Franța, inițiată de Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (*Organization for Economic Cooperation and Development*, OECD). Cu ocazia acestui eveniment, se făcea prima oară distincția între formele de

interacțiune multi-, inter- și transdisciplinară (Klein, 2005: 55). Interdisciplinaritatea începuse să se dezvolte încă din primele decenii ale secolului XX (ibid.: 5), iar transdisciplinaritatea – cea mai tânără dintre aceste forme – era un termen folosit deja de către cercetători precum Jean Piaget, Edgar Morin și Erich Jantsch înainte de 1970 (Nicolescu, 1999 [1996]: 5). În documentele OECD, multidisciplinari-tatea era văzută ca o simplă juxtapunere de perspective diferite disciplinare, proiectate într-un mod enciclopedic asupra aceluiași obiect de studiu, fără ca statutul acestora să fie interogată în paralel pe un palier epistemologic și fără ca acestea să interacționeze la un nivel mai profund structural – conceptual; interdisciplinaritatea constituia un pas înainte, integrând două sau mai multe discipline în cadrul unei viziuni holistice asupra unei chestiuni supuse investigației (Klein, 2005: 55). Erich Jantsch a fost personalitatea cu cea mai mare influență la conferința de la Nisa, definind transdisciplinaritatea ca „[...] o tramă comprehensivă ce transcende printr-o meta-sinteză scopul îngust al vederilor asupra lumii produse de disciplinaritate” (ibid.: 59-60, cit. Jantsch, 1972 [1970]: 26; cf. Klein, 2003)¹.

¹ Julie Thompson Klein rafinează definiția, investigând genealogia transdisciplinarității: „Teoria sistemelor, structuralismul, marxismul, științele politice, feminismul și sociobiologia erau modelele exemplare. Noi conotații au apărut în continuare în anii '80 și '90. În 1987, Basarab Nicolescu făcea apel la un nou fel de transdisciplinaritate într-o structură deschisă a unității, alimentată de noile perspective globale asupra complexității din științe. În locul reductionismului, Nicolescu imagina un principiu al relativității care era simultan transcultural și transnațional. În 1994, Michael Gibbons și colegii săi propuneau ideea că noul mod de producție al

Conferința OECD a fost asociată cu maturitatea interdisciplinarității, transdisciplinaritatea fiind menționată doar ca o perspectivă de viitor. Abia în noiembrie 1994, prima conferință internațională asupra transdisciplinarității s-a desfășurat la Arrábida în Portugalia. Noile direcții sugerate în Carta adoptată cu acel prilej, alături de poziția individuală a principalului animator al evenimentului, fizicianul român Basarab Nicolescu, vor fi comentate în detaliu, mai târziu, în acest volum, pe fundalul receptării transatlantice și al atitudinilor alternative sau critice.

După 1995, transdisciplinaritatea se răspândește rapid în mediile academice, iar arhitectura nu rămâne indiferentă față de această provocare. Mark Linder (1992) este una dintre primele voci din această profesie care cheamă la o „indisciplină” generală creativă, alăturându-se explicit ofensivei anti-esențialiste a lui Richard Rorty din filosofie și criticii fundațiilor „tari” pe care disciplinele se legitimează în mod tradițional. Trei ani mai târziu, el publică articolul intitulat „TRANS disciplinarity” (1995) focalizat pe relația dintre noua practică și „dezordinea” dintre discipline care poate fi fructificată intens în câmpul creației de arhitectură. Pe de altă parte, textul lui Marcos Novak, „TransArchitecture” (1996a), va defini o nouă traiectorie a arhitecturii experimentale, între realitatea digitală și cea

cunoașterii pregătește o reconfigurare sintetică și o recontextualizare a cunoștințelor disponibile, prin angajarea expertizei provenind dintr-o largă serie de organizații și mandatar. În domeniul sustenabilității, transdisciplinaritatea a devenit de asemenea o etichetă pentru cercetarea colaborativă și rezolvarea de probleme ce traversează atât granițele disciplinare, cât și sectoarele societății.” (Klein, 2005: 59-60).

fizică, promițând orizonturi diferite de înțelegere a spațiului și timpului prin obiectele proiectate. După 2000, transdisciplinaritatea cunoaște o tot mai mare răspândire în școlile de arhitectură, iar urbanismul se alătură acestei noi forme de colaborare și dialog. De fapt, planificarea urbană și regională este un domeniu de maxim interes pentru transdisciplinaritate de vreme ce scara intervențiilor și complexitatea problemelor de proiectare și administrare necesită o abordare a mediului natural sau construit dintr-o perspectivă integrată foarte largă și comprehensivă. Carole Després împreună cu Nicole Brais și Sergio Avellan (2004) implică în intervențiilor lor de reabilitare urbană „teoria acțiunii comunicative” propusă de Jürgen Habermas, considerând-o drept o formă coerentă de transdisciplinaritate în sprijinul articulării dialogului și rezolvării eficiente a problemelor extrem de complexe ale comunităților. În contrast cu acest grup canadian, Thierry Ramadier (2004) îmbrățișează într-un mod original nu doar viziunea complexității din cadrul transdisciplinarității, dar și ideea necesității unei deconstrucții – reconstrucții disciplinare, modificând modelul propus de Basarab Nicolescu. El este de acord cu importanța comunicării consensuale și a integrării cunoașterii, dar respinge ideea unității acesteia ca expresie neo-metafizică.

Exemplele amintite ilustrează situația divergentă actuală de înțelegere a sensului transdisciplinarității și a modului cum ar putea fi ea aplicată efectiv în rezolvarea problemelor majore cu care ne confruntăm global, pentru a îmbunătăți condițiile noastre de viață. Este important să remarcăm faptul că transdisciplinaritatea este văzută în anumite abordări ca fiind de real interes doar în anumite

discipline sau la anumite scări de intervenție. Td-net (rețeaua transdisciplinară a științelor exacte și umaniste din cadrul Academiei Elvețiene a Artelor și Științelor), de exemplu, nu listează arhitectura în „câmpurile de aplicație” cu privire la disciplinele care au nevoie imediată de această formă de colaborare, ci doar urbanismul și planificarea socială². O explicație pentru această alegere ar putea fi găsită chiar în principiile inițiativei elvețiene, care descriu implicarea transdisciplinarității doar în domeniile care privesc problemele globale cu un grad maxim de complexitate. Prin urmare, arhitectura este asociată doar cu acțiunea individuală, minoră sau medie ca amploare și dificultate. La Conferința Internațională a Transdisciplinarității ținută în Elveția, la Zürich, în 2000, s-a pus, de asemenea, în mod explicit problema domeniilor de aplicație. Atenția era rezervată doar acelor câmpuri de largă interacțiune umană (agricultură, exploatare forestieră, intervenții tehnice pe scară largă, industrie, trafic, aglomerări urbane, sisteme naturale, managementul resurselor naturale etc.), de dezvoltare tehnică majoră (producția de energie nucleară, bio-tehnologie, transport etc.), sau de dezvoltare în contextul unor arii geografice și structuri sociale unde consecințele acțiunilor directe și indirecte pot fi cruciale pentru întreaga umanitate (Klein, Grossenbacher-Mansuy, Häberli, Bill, Scholz și Welti, 2001:10-11).

Volumul de față își propune o abordare diferită a transdisciplinarității, bazată pe modele de mediere a

² http://www.transdisciplinarity.ch/bibliographie/Search_options/anw_felder_e.html

conflictelor și pe hibridizări creative între discipline, indiferent de nivelul la care acestea apar, așa cum Mark Linder și Marcos Novak au sugerat deja în studiile lor. Rolul gândirii critice rămâne determinant în contextul interpretării mai profunde a noii structuri discursive. Putem remarca, de exemplu, că există încă multe forme de înțelegere a acestui termen care încă mai privilegiază „științele exacte” și aplicațiile directe ale „teoriei sistemelor”, în siajul curentelor intelectuale apărute în anii '60-'70 care promiteau, atunci ca și acum, o eficiență și tehnocratică „rezolvare a problemelor”, privind uneori fără simpatie „științele umaniste” și mai ales filosofia. Dar, pe de altă parte, și acestea din urmă au uneori tendința să privească cu prea multă suspiciune pragmatismul tehnic și să respingă metodologiile din ariile de cunoaștere „exactă”, care le par umaniștilor, mai degrabă, inconfortabile și înghețate în formule de calcul abstract. Proiectarea construcțiilor și amenajarea teritoriului sunt situri privilegiate pentru această confruntare epistemologică încă de acum două secole, când școlile tehnice ale inginerilor s-au separat de cele artistice unde au rămas arhitecții și artiștii plastici³.

³ Acest conflict istoric constituie una dintre motivațiile puternice pentru ca arhitectura să fie implicată în transdisciplinaritate. Nu vom putea vorbi despre ea dacă cele „două culturi”, pentru a folosi expresia lui C. P. Snow (1998 [1959, 1964]), nu se vor deschide una către cealaltă la nivel epistemologic, înțelegând prin aceasta o serie de dislocări în propriile lor teritorii și tradiții. Schimbările de paradigmă, creativitatea și disponibilitatea față de experimentare sunt la fel de importante precum integrarea, consensul și starea de echilibru din cadrul tradițiilor constituite deja pe baze normative.

După mai mult de 35 de ani de la conferința OECD, transdisciplinaritatea nu are o definiție clară. Mulți cercetători se plâng de lipsa acestui consens, de absența instituționalizării transdisciplinarității ca practică alături de interdisciplinaritate, și de imposibilitatea configurării unei metodologii capabile să articuleze această practică. Dar tocmai starea de „confuzie” este unul din aspectele pozitive ale noii atitudini față de vehicularea cunoștințelor, pe fondul mai general al unei epoci în care determinările metafizice puternice ale rațiunii clasice au slăbit în mod esențial. Pluralitatea și unitatea în diversitate trebuie să alcătuiască condiția bazală a dialogului global între discipline. Dar „unitatea cunoașterii” rămâne un aspect problematic în relație cu acest fond sau meta-condiție; ea poate să devieze în mod reacționar spre un sentiment nostalgic proiectat către o epocă clasică pierdută, rezultat dintr-o profundă anxietate postmodernă. Turnul Babel în care locuiesc disciplinele nu are *doar* conotații negative sau apocaliptice. Este necesară înțelegerea mai nuanțată a „conflictului interpretărilor”, pe fondul receptării operei filosofice a lui Paul Ricœur, ca o *tensiune de înțelegere*, care este simultan o *auto-înțelegere* și o *înțelegere a alterității*. Transdisciplinaritatea este o problemă de *identitate*, mai exact de *redefinire a identității disciplinare* – în acest caz cea a arhitecturii, și mai mult, ea conduce spre o problemă a *relației dintre o disciplină și producția cunoașterii, respectiv condiția umană în ultimă instanță*. Aceste chestiuni epistemologice și hermeneutice vor fi expuse în detaliu în capitolele următoare.

*

Unii autori care se angajează acum în discursul transdisciplinarității au o îndelungată experiență

interdisciplinară (Julie Thompson Klein și Basarab Nicolescu). Există cercetători din zona interdisciplinară care nu simt necesitatea transdisciplinarității ca activitate independentă. William H. Newell (2000), de exemplu, nu găsește deloc utilă ierarhia lui Jantsch între multi-, inter și transdisciplinaritate, și propune anularea distincției între ultimele două. Interdisciplinaritatea, după cum declară, dacă este înțeleasă în mod deschis, are deja trăsături „transdisciplinare”, evitând să devină un fel de pretențios „Graal Sfânt al cunoașterii. Dincolo de critica pertinentă a lui Newell și a temerilor lui față de o nouă „resurrecție” metafizică, majoritatea autorilor grupați în volumul editat de Margaret A. Somerville și David J. Rapport (2000), rezultat în urma colocviumului pe tema transdisciplinarității ținut la L'Abbaye de Royaumont, Ansière sur Oise, în 1998, dovedește faptul că transdisciplinaritatea nu este nici „superioară” interdisciplinarității și nici nu urmărește să devină o nouă formă de dominație asupra tuturor disciplinelor, ci un nou și necesar nivel de integrare al acestora și o structură dialogală globală, deschisă și flexibilă. Mai mult decât atât, mulți autori nici măcar nu utilizează termenul „transdisciplinaritate”, ci noțiuni precum „non-”, „post-” sau „anti-disciplinaritate” (Klein, 2005: 60-62).

Această situație ne sugerează cel puțin două platforme majore de pe care se articulează discursul asupra cunoașterii dintre și dincolo de discipline: una normativă (care caută consensul și așezarea unei tradiții, respectiv definirea unei paradigme comune de înțelegere) și alta radicală (care provoacă dezbateri divergente și schimbări de paradigmă). Acceptând această distincție, vom accentua

necesitatea negocierii între platforma normativă și cea radicală, ca o sarcină importantă „diplomatică” a transdisciplinarității. Ceea ce o distinge pe aceasta din urmă de interdisciplinaritate, este, pe de o parte, *interesul major în medierea dintre culturile „umaniste” și cele ale „științelor exacte”*, și pe de altă parte, *focalizarea pe problema transpolitică a intervenției în regulile jocului ce animează situațiile „normale” și cele „revoluționare” din cunoaștere*. În plus, se mai adaugă două condiții importante: prima constă în imposibilitatea resurecției gândirii clasice dominată de ideea unității cunoașterii sub aceeași paradigmă, și de viziunea unitară asupra universului proiectată de pe o singură bază metafizică, și cea de a doua, în renunțarea la ideea unui modernism de ruptură totală față de tradiție, plin de resentimente față de trecut, obsedat de un progres liniar și revoluționar, divizând disciplinele într-o nesfârșită competiție a specializării și a invențiilor de vocabulare noi auto-referențiale.

Distincția între platformele epistemologice „normative” (pe care le vom grupa în continuare sub eticheta „gândirii slabe”) și cele radicale (grupând diferite „endologii”) privește aici în mare măsură o meta-atitudine asupra semnificației cunoașterii și a credințelor ultime care alimentează teoriile particulare. Transdisciplinaritatea are rolul de a face aceste credințe „transparente”, de a le dezvălui la o „a doua privire” într-o formă explicită și de a le „cartografia” pe o hartă a relațiilor majore ale gândirii. Pentru că nu există un „punct neutru” în afara acestor credințe, „cartografierea” presupune în același timp interpretare, respectiv asumarea unei tradiții din care se

exercită „privirea” propriu-zisă asupra cunoașterii. În cazul volumului de față această platformă aparține explicit „gândirii slabe”, dar nu în sensul de a o favoriza imediat înaintea celei radicale, atribuindu-i automat o valoare implicită de adevăr, ci mai degrabă de a o descrie în tendința ei de a *media* conflictele cu gândirea radicală printr-un dialog susținut în care aspectele „normative” nu sunt dezlipite, de fapt, de cele „critice” și „revoluționare”.

Interpretarea Manifestului transdisciplinarității elaborat de Basarab Nicolescu (1999 [1996]) s-a proiectat în consecință pe acest fundal al *pre-înțelegerii*, din direcția unei „gândiri slabe”. Parcurgerea paginilor, depliată într-un spirit fenomenologic, a urmat un model interpretativ care a oscilat între suspiciunea în fața pretenției de căutare a „unității cunoașterii” sub nobilele auspicii ale descoperirilor din fizica cuantică, și credința față de ceea ce a părut a fi congruent cu mesajul meta-filosofic din scrierile unor gânditori precum Paul Ricœur, Gianni Vattimo, Richard Rorty, Umberto Eco și Michel Serres. Acestea au constituit motivele inițiale de a considera transdisciplinaritatea, în cadrul acestei cercetări, drept un *eveniment istoric de comunicare*, deschis simultan spre o cartografiere epistemologică a spațiului cognitiv meta-teoretic și spre o înțelegere hermeneutică a acestuia, capabilă să-i sondeze adâncimile de semnificație. Disciplinele, și în mod special arhitectura, au în mod obișnuit doar o auto-înțelegere, necesară pentru a le proteja autonomia, identitatea și legitimitatea în aria lor specifică de expertiză. Necesară însă în momentul actual este mai curând înțelegerea alterității, a celorlalte grupuri disciplinare, guvernate de alte paradigme. Atâta vreme cât această disponibilitate spre